

**АРХІТЕКТУРА ТРЕТЬОГО РАЙХУ
В ПОЛЬЩІ –
СУПЕРЕЧЛИВА СПАДЩИНА?**

Яцек Пурхля

Яцек Пурхля,

професор гуманітарних наук, член Польської академії знань, засновник і директор (1991–2018) Міжнародного культурного центру в Кракові, професор Краківського економічного університету, фахівець з урбаністичних студій та охорони культурної спадщини (Краків)

Jacek Purchla,

Professor of Humanities, member of the Polish Academy of Arts and Sciences, founder and former director (1991–2018) of the International Cultural Centre in Kraków, Professor at the Cracow University of Economics, specializing in urban studies and cultural heritage (Kraków)

purchlaj@uek.krakow.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8286-1266>

УДК 94:72.03

DOI 10.15407/mics2026.01.011

Creative Commons – Attribution-ShareAlike
4.0 International – CC BY-SA 4.0

Стаття аналізує архітектурну спадщину Третього райху на території Польщі як приклад дисонантної спадщини, сформованої під впливом травматичного досвіду ХХ століття. У центрі уваги — еволюція підходів до культурної спадщини: від культу пам'яток до концепції «обов'язку пам'яті», що визначає сучасні режими колективного згадування. Особливий акцент зроблено на польському контексті, у якому Голокост, зміни державних кордонів, етнічні чистки та тоталітарні ідеології спричинили глибокі конфлікти пам'яті та непам'яті.

Архітектурна спадщина Третього райху в Польщі розглядається як «спадщина звірств», нерозривно пов'язана з нацистською політикою окупації, геноциду та урбаністичної трансформації. Водночас підкреслюється необхідність її наукового осмислення в межах історії мистецтва та студій спадщини, оскільки низка реалізованих проєктів стала інтегральною частиною сучасного ландшафту. Стаття також окреслює обмеження підходів, що зводяться до інвентаризації об'єктів, і обґрунтовує потребу інтерпретувати цю спадщину як соціально й політично чутливий феномен.

Ключові слова: спадщина, незручна спадщина, архітектура Третього райху, культура пам'яті, політика пам'яті, Польща.

Наше ставлення до минулого більше не зумовлене пієтетом до пам'ятників: нині його визначає культура пам'яті як система колективної пам'яті суспільства. Це значно ширша річ, ніж припущення Макса Дворжака та Юліуса фон Шльоссера, що «Kunstgeschichte als Geistesgeschichte»¹.

Культ минулого глибоко вкорінився в європейській традиції і нині еволюціонує в «обов'язок пам'ятати» — пам'ятати як особисто, так і колективно. Для народів Центральної Європи цей «обов'язок пам'ятати» становить особливу трудність, з огляду на трагедії, які вони пережили у ХХ столітті: Голокост, зміна політичних кордонів, етнічні чистки й тоталітарні ідеології, — усі вони стали чинниками у процесі відновлення, творення й закріплення колективної пам'яті. Цей процес розпочався 1989 року і перетворив Центральну Європу на поле бою у війнах пам'яті — і Польща опинилася в їхньому епіцентрі. Одним із важливих складників цих війн стала культурна спадщина загалом і матеріальна спадщина як її частина.

Культурна спадщина — не лише процес постійного переосмислення минулого та його інструменталізації задля досягнення поточних цілей. Це також предмет конфліктів (звідси й аналогія з полем бою) і суперечок між країнами, народами, соціальними групами, регіонами й багатьма іншими зацікавленими сторонами. Джон Тернбрідж і Грегори Ешворт зокрема зазначають, що культурна спадщина, по суті, завжди є майданчиком для диспутів і суперечок².

Проблема суперечливої культурної спадщини набула особливої актуальності в Центральній Європі, адже у ХХ столітті політичні кордони тут змінювалися швидше за культурні. Польща ХХ століття повсякчас стикається з конфліктом пам'ятання й забуття, а також проблемою суперечливої та небажаної культурної спадщини. Незалежність принесла не лише нові державні символи, а й знищення свідчень іноземного панування — як фізичних пам'ятників, так і його проявів у колективній пам'яті. Особливо радикальних форм боротьба з «чужинською» символікою набула з 1918 року на землях, що колись належали Пруссії та Російській імперії. У Познані, наприклад, 1919 року знесли всі пруські пам'ятники, зокрема й статую Отто фон Бісмарка, що стояла на теперішній площі Міцкевича³. Тоді цей «пам'ятникопад» цілком відповідав духові часу в Центральній Європі⁴. Наприклад, так звані вежі Бісмарка на колишніх пруських землях — окремий розділ історії суперечливої культурної спадщини. На межі ХІХ й ХХ століть по всій Німецькій імперії (а також за її кордонами — навіть на інших континентах) було споруджено близько 240 таких веж. Багато з них були розташовані на території Другої Польської Республіки (тобто

1. J. Purchla, "Naród-Dziedzictwo-Pamięć", *Zagadnienia Sądownictwa Konstytucyjnego* 2 (4) (2012): 62.

2. J. E. Tunbridge and G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict* (Chichester: Wiley, 1996), passim.

3. W. Molik, "Straż nad Wartą. Pomnik Bismarcka w Poznaniu (1903–1919)", *Kronika Miasta Poznania* 2 (2001): 91–108.

4. Див., напр. Z. Hojda and J. Pokorny, *Pomniki a zapomniki* (Praha: Paseka, 1996); Z. Hojda, "Pomník–svatyně národa", in *Sacrum et profanum. Sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia k problematice 19. století*, edited by M. Ottlová and M. Pospíšil (Praha: KLP, 1998), 54–64; C. Kiss, *Lekcja Europy Środkowej. Eseje i szkice* (Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2009), 151–157.

Польщі після її відновлення у листопаді 1918 року)⁵. Найвідоміша з них розташовувалась у сілезькій Мисловиці – у безпосередній близькості до так званого кута трьох імператорів на стику кордонів Російської, Пруської й Австро-угорської імперій у 1871–1918 роках. Кам'яний маяк заввишки понад 20 метрів стояв на узвишші в місці злиття річок Чорна Пшемша й Біла Пшемша. Після урочистого відкриття у 1907 році вежа швидко почала принаджувати туристів і стала топографічним орієнтиром на порубіжжі трьох імперій. Коли 1922 року ці землі відійшли Польщі, її перейменували на Вежу Свободи й прикрасили барельєфом із зображенням польського революціонера Тадеуша Костюшка. Проте в 1930-х її знесли за наказом сілезького воєводи Міхала Гражинського, а камені, з яких вона була збудована, пішли на зведення собору в Катовицях⁶.

Символи панування Російської імперії на її колишніх землях викликали значно сильніші емоції. Багато храмів Російської православної церкви, які для російської влади були маркером належності до імперії й інструментом русифікації, стали жертвою прагнення поляків скинути імперське ярмо й «демосковізувати» польські міста й села після закінчення Першої світової війни. З 1918 року православна церковна архітектура зникає з панорам таких міст, як Каліш, Люблін, Плоцьк і Влоцлавек⁷. Найяскравішим прикладом конфлікту пам'яті тут стало знесення величезного Олександро-Невського православного собору, що стояв на Саксонській площі – у самому серці Варшави. Його звели у 1894–1912 роках з ініціативи генерал-губернатора Йосипа Гурка за проектом Леонтія Бенуа, схваленим особисто імператором Олександром III⁸. Хоч він і задумувався як «символ російського панування на всі часи»⁹, його знесення у 1924–1926 роках викликало бурхливе обговорення й протести з боку інтелігенції. Серед тих, хто висловив власне невдоволення щодо цього, був і письменник Стефан Жеромський: він виступив із пропозицією перетворити «небажану будівлю» на музей мучеництва польського народу¹⁰.

Утім, суперечки й конфлікти пам'яті часів Другої Польської Республіки були майже повністю затьмарені масштабами трагедії, яку принесла на польські землі Друга світова війна. Ялтинська декларація та її політичні наслідки, зокрема чергова зміна державних кордонів і кілька хвиль масштабних етнічних чисток, додатково поглибили проблему суперечливої культурної спадщини в Польщі. Новий зміст цієї проблеми в реальності післявоєнної Польщі зводився до ототожнення небажаної культурної спадщини (*ungewolltes Erbe*) й «боротьби з усім німецьким».

5. G. Kloss and S. Seele, *Bismarck Türme und Bismarck Säulen. Eine Bestandsaufnahme* (Petersberg: Imhof, 1997), passim.
6. S. Seele, *Lexikon der Bismarck Denkmäler: Türme, Standbilder, Büsten, Gedenktafeln* (Petersberg: Imhof, 2005), 282; R. Makala, *Nowoczesna praarchitektura. Architektoniczne pomniki narodowe w wilhelmińskich Niemczech (1888–1918)* (Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 2015).
7. P. Paszkiewicz, "Spór o cerkwie prawosławne w II Rzeczypospolitej. 'Odmoskwa nie' czy 'polonizacja'?", in *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*, edited by D. Konstantynów, R. Pasieczny, and P. Paszkiewicz (Warszawa: IS PAN, 1998).
8. P. Paszkiewicz, *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie. 1815–1915* (Warszawa: IS PAN, 1991), 115–120.
9. *Ibid.*, 115.
10. *Ibid.*, 196–201.

Глибину антинімецьких настроїв чудово ілюструють очікування польських делегатів із Мазурів на перших зборах Асоціації польських архітекторів (*Stowarzyszenie Architektów Polskich, SARP*) у Любліні: у листопаді 1944 року ті закликали «знищити, знести, стерти з лица Землі усі колишні тевтонські замки, щоб від них ні сліду, ні згадки не залишилося»¹¹. Перелік місць, що стали жертвами цього переконання, доволі довгий і потребує уточнення. Серед них — пам'ятники Середньовіччя, а також XIX і XX століть. Одним із найрадикальніших проявів цієї «боротьби з усім німецьким» стало масове знищення німецьких кладовищ на заході й півночі Польської Народної Республіки: воно тривало й у 1970-х роках навіть у великих містах на кшталт Гданська та Вроцлава.

Сучасні теорії управління культурною спадщиною привертають увагу до проблем, що стосуються позбавлених спадщини, — оскільки будь-які дії в царині культурної спадщини можуть спричинювати проблеми для груп, які зазнали агресії чи вигнання, — або знехтуваних¹². Як забрана, так і неуспадкована спадщина — «продукти» Голокосту й етнічних чисток як трагедій XX століття. Чи не найяскравіший приклад цього явища — Вроцлав, найбільше місто не лише Європи, а й усього світу, де Друга світова війна призвела до повної зміни населення¹³. Намагаючись відбудувати знищене місто, з 1945 року Вроцлав перетворили на полігон для масштабних проектів зі збереження культурної спадщини: це була справжня лабораторія, де працювали з культурною спадщиною як частиною пам'яті й ідентичності. Це значно складніша й делікатніша справа, ніж звичайна охорона пам'ятників. Для перших польських поселенців, що прибули до німецького Бреслау, усе місто було суцільною ворожою спадщиною. Упродовж наступних десятиліть покоління їхніх нащадків пройшли великий шлях від ставлення до власної малої батьківщини як до ворожої культурної спадщини й чужого їм міста до прийняття Вроцлава як такого, що належить їм, і визнання його універсальних цінностей. Приклад Вроцлава допомагає краще зрозуміти силу й важливість нематеріальної культурної спадщини, нашу пам'ять й ідентичність, а також динаміку в культурній спадщині як процесі¹⁴.

З цього погляду надзвичайно важливо чітко розділяти два терміни, якими часто — і помилково — послуговуються як взаємозамінними: «пам'ятник» і «спадщина». Те саме стосується двох парадигм: філософії охорони й філософії спадщини. Культурна спадщина, на відміну від традиційного пам'ятника, не обов'язково має вирізнятися естетичною красою. Саме тому Аушвіц нині — найбільш прочитуваний у світі символ культурної спадщини воєнних злочинів (і внесений до списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО), а збудований у сталінському архітектурному

11. M. Leśniakowska, "Polska historia sztuki i nacjonalizm," 44.

12. P. Howard, *Heritage. Management, Interpretation, Identity* (London–New York: Continuum International Publishing, 2003), 211–212.

13. G. Thum, *Obce miasto Wrocław 1945 i potem* (Wrocław: Via Nova, 2005), passim.

14. Purchla, "Naród–Dziedzictwo–Pamięć," 63–64.

стилі Палац культури й науки у Варшаві — яскравий зразок суперечливої культурної спадщини¹⁵.

Критерії, які зараз застосовують у європейських державних політиках охорони культурної спадщини, можна звести до кількох фундаментальних принципів. Найхарактерніші з них — ототожнення термінів «культурне надбання» й «культурна спадщина», а також використання формули «наша спільна спадщина». Це має на меті запобігти вибірковому збереженню історичного змісту з ідеологічних або політичних причин¹⁶. Але що ж маємо фактично?

Найцікавіший приклад суперечливої культурної спадщини Третього райху в Кракові — замок Вавель¹⁷. Особливо це стосується його будівлі № 5 — доміантної частини панорами Вавельського пагорба. Будівля, проект якої затвердив особисто Ганс Франк у березні 1941 року, була предметом дискусій і проектних досліджень¹⁸. Попри тавро суперечливої спадщини й політично некоректний родовід, будівля № 5 замку Вавель — колишня будівля канцелярії при резиденції генерала-губернатора — пережила Польську Народну Республіку й більш як десятиліття періоду Третьої Польської Республіки, попри те, що є об'єктом спадщини Третього райху. У 2006–2009 роках канцелярія Ганса Франка зазнала різких змін. Заявленою метою цього найновішого етапу «боротьби з усім німецьким» було «прибрати, щонайменше частково, стигму німецьких діянь із пагорба й покращити архітектурний ансамбль цього об'єкта з огляду на його важливість і визначність»¹⁹. З падіння Третього райху минуло більш як 60 років, і на пагорбі Вавель, зважаючи на його особливий статус як об'єкта колективної пам'яті поляків, немає більше місця будівлі канцелярії німецького генерал-губернатора. Польські спеціалісти, які опікуються королівською резиденцією, вважають, що архітектурна спадщина Третього райху ніяк не вписувалася у «священний пагорб поляків» як конструкт національної пам'яті. Особливої полемічності питання набуло тому, що настільки важливий для нації об'єкт, як Вавель, також становить складник польської національної ідентичності. З цього погляду Вавель як лабораторія колективної пам'яті поляків став іще й наріжним каменем нашого сприйняття культурної спадщини Третього райху. Та чи приречені її матеріальні залишки на території Польщі на те, щоб їх вважали суперечливою спадщиною, і чи дійсно вони мають піти в забуття?

15. J. T. Królikowski, «Metamorfozy architektury imperialnej—od soboru na placu Saskim do Pałacu Kultury i Nauki,» in *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772–1915)*, edited by Dariusz Konstantynów and Piotr Paszkiewicz (Warszawa: IS PAN, 1994), 273–279.

16. Purchla, «Naród–Dziedzictwo–Pamięć,» 64.

17. Ця тема ширше розкривається тут: J. Purchla, «Wawel — dziedzictwo kłopotliwe?», in *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, edited by A. Betlej et al. (Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2016), 491–498.

18. J. Purchla, *Miasto i polityka. Przypadki Krakowa* (Kraków: Universitas, 2018), 122.

19. J. Gwizdałówna, «Wawel podczas okupacji niemieckiej 1939–1945. Przemiany architektury. Echa architektury nazistowskiej,» *Rocznik Krakowski* 77 (2011): 140; idem, *Architektura Wawelu w czasie okupacji niemieckiej 1939–1945* (Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2019).

Це одне із запитань, які ми нині ставимо. Чи доросли ми до того, щоб дати відповідь на нього? Головне, що співробітники нашого Міжнародного центру культури (МЦК) доросли до того, щоб його поставити. Уперше його озвучили на конференції «Суперечлива спадщина Третього райху в Польщі», яку центр організував у грудні 2018 року за підтримки мюнхенського Центрального інституту історії мистецтва. У МЦК звернулися до цього питання не тому, що у 1940 році наш будинок на Голловному Ринку перебудували, щоб Ганс Франк міг там розмістити штаб-квартиру НСДАП у Генерал-губернаторстві²⁰. Причина в тому, що МЦК виник у процесі трансформації Польщі у 1989 році саме для того, щоб розв'язувати складні питання у діалозі з її сусідами.

У часи Польської Народної Республіки дослідники не підіймали тему Третього райху, а цензура всіляко її забороняла. У тогочасному польському контексті, книжка Пйотра Краковського «Мистецтво Третього райху» (*Sztuka Trzeciej Rzeszy*), опублікована МЦК у співробітництві з Інститутом історичного дослідження мистецтва (*Istituto Internazionale per le Ricerche di Storia dell'Arte, IRSA*), однією з перших порушила це табу²¹. Утім, у ній професор Краковський не порушує питання нацистської архітектури в Польщі. Тому тепер — більш як 25 років потому — ми бажемо піти далі: особливо з огляду на те, що вже в 1990-х роках вона стала предметом масштабних німецьких розвідок. Одним із важливих і змістовних плодів цих досліджень стала видатна робота Нільса Гучова під назвою «Одержимість порядком. Архітектурне планування “понімеченого сходу”» (*Ordnungswahn. Architekten planen im „eingedeutschten Osten“ 1939–1945*), опублікована 2001 року²².

Міському плануванню й архітектурі Третього райху присвячено багато спеціалізованої літератури, переважно — і це цілком зрозуміло — німецькою та англійською. Віднедавна цією темою також починає цікавитися все ширше коло польських дослідників одразу в кількох університетах. Їхні розвідки присвячені не лише Вроцлаву та Щецину після 1933 року, а й іншим польським містам, зокрема й тим, що 1939 року ввійшли до складу Третього райху, як-от Познань, Лодзь, Торунь й Освенцим, також Кракову і Варшаві²³. У 1945 році до складу Польщі ввійшли землі Дрогої Польської Республіки, а також ті, що початково належали Німеччині. Уна-

20. Ż. Komar, “Metamorfozy,” in *Rynek Główny 25. Dzieje jednego adresu*, edited by J. Purchla (Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2019), 112–126.

21. P. Krakowski, *Sztuka Trzeciej Rzeszy* (Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 1994).

22. N. Gutschow, *Ordnungswahn. Architekten planen im „eingedeutschten Osten“ 1939–1945* (Gütersloh–Berlin–Basel–Boston: Birkhäuser, 2001). У 1990-х роках Януш Добеш дослідив спадщину Третього райху на землях, що увійшли 1945 року до складу Польщі, й випустив монографію про архітектуру Вроцлава 1933–1945 років. Cf. J. L. Dobsz, *Wroclawska architektura spod znaku swastyki na tle budownictwa III Rzeszy* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 1999).

23. Ще одним важливим продуктом цих досліджень стала опублікована 2019 року в Познані збірка під редакцією Кароліни Ярої та Олександри Парадовської, що дає загальну картину поточного стану дослідження пам'яток Третього райху в Польщі місцевими науковцями в галузі мистецтвознавства й архітектури. Cf. K. Jara and A. Paradowska, eds., *Urbanistyka i architektura okresu III Rzeszy w Polsce* (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2019). Англійська версія доступна онлайн: www.kunsttexte.de, Ostblick, Archive, Ausgabe 2019.3 [accessed 10 June 2020].

слідок цього маємо такий погляд на дослідження, якого немає ніде більше в Європі. Також бачиться доцільним у майбутньому спільно зі східними сусідами Польщі — наприклад Білоруссю та Україною — виконати аналіз тих частин Польської Республіки, які у 1939 році окупував Радянський Союз, уклавши пакт Молотова — Ріббентропа. Лише після нападу Німеччини на СРСР у 1941 році нацисти почали будувати плани й бачення майбутнього цих земель. Тут ідеться насамперед про округ Білосток, який приєднали до Східної Пруссії, і дистрикт Галичина з адміністративним центром у Львові, який став частиною Генеральної губернії.

З огляду на те, що зокрема в Польщі підходи окупантів до містопланування були напряму пов'язані з планами Німеччини підкорити країну й нацистською політикою геноциду, усі творіння архітекторів Третього району одноставно вважають «спадщиною воєнних злочинів». Проте цю проблему не можна замовчувати й ігнорувати в процесі дослідження мистецтва ХХ століття у Польщі, адже воно також охоплює німецькі проекти перепланування польських міст. Більшість із них так і залишилися на етапі проекту, але будівлі, зведені німцями у 1940–1944 роках, стали невіддільною частиною міст, у яких розташовані. Саме тому варто розглянути ці проекти докладніше.

Системно досліджувати потрібно не лише нечисленні зразки монументальної архітектури, успадковані Польщею від Третього району, а й об'єкти, іманентно пов'язані з історією Голокосту. Місця пам'яті відіграють особливо важливу роль у цій «грі спадщин». Сюди входять як матеріальні, так і нематеріальні складники, які стають каталізаторами колективної пам'яті й ідентичності, зберігаються впродовж поколінь і стають частиною соціальних, культурних та політичних традицій.

Архітектура Третього району — лише одна з граней ширшої проблеми суперечливої спадщини. Утім, вона відрізняється особливою суперечливістю, що надзвичайно ускладнює її дослідження зокрема на території Польщі. Важливо усвідомити й донести особливе місце Польщі в історії архітектури Третього району! На землях, що становили німецькі території до 1939 року, Третій райх уже в 1930-х роках мав чималий фонд будівель — і тут маємо на увазі не лише характерну архітектуру великих центрів на кшталт Вроцлава, Щецина, Ополе, Глівіце, Битома і Вільного міста Гданська. Спадщина Третього району як частина його ідентичності на землях, що належали Німеччині до 1939 року, охоплює ратуші, адміністративні й судові будівлі, військові комплекси, залізничні вокзали, школи тощо, розкидані по великих і малих населених пунктах Сілезії, Померанії, Вармії та Мазурів. Серед них також є об'єкти, символічно важливі для ідеології й пропаганди Третього району, як-от Аннаберг (нині Гура-Свентей-Анни) і Танненберг (нині Ольштинек), а також нацистські зразкові навчальні центри на кшталт орденсбургу Крессінзее (нині Злоценець) і сміливі, масштабні інфраструктурні проекти: дороги, канали й спортивні будівлі, зокрема й олімпійський стадіон у Вроцлаві. Вони безперечно становлять відображення й навіть значущий елемент спадщини Третього району, що передують нападу на Польщу, а також інтригуючу главу в історії взаємозв'язку між архітектурою, ідео-

логією і тоталітарною політичною системою. Польща також всяяна численними «пам'ятниками» кривавої німецької окупації, і багато з них дуже наочно ілюструють категорію «злочинної архітектури». На польських землях, захоплених Вермахтом у 1939 році, вистачає свідчень колоніальних намірів нацистів щодо колишньої Другої Польської Республіки. Це не лише втілені задуми, а й плани та проекти, що свідчать про злочинні плани Гітлера щодо територій Другої Речі Посполитої, які ввійшли до складу Третього райху у 1939 році (зокрема в таких містах, як Познань, Катовиці, Лодзь, Торунь, Цеханув і Освенцим) і Генеральної губернії, де ключовою проблемою був статус Кракова як «небажаної столиці». Контекст, у якому зводилися певні будівлі, був різний. Також різнилося ставлення німецьких (і польських) архітекторів і містопланувальників до проектів і завзяття, з яким їх утілювали. Проте саме відкриття цього ресурсу і його розмаїття затьмарюються стигмою злочину. Злочину, символом якого є Голокост і який був спланований Гітлером у командному комплексі Вольфшанце біля Кенштина.

Отже, дослідження містопланування й архітектури, що Третій райх залишив по собі на території післявоєнної Польщі, не можна обмежувати лише традиційними мистецтвознавчими практиками. На моє глибоке переконання, показати суть цієї проблеми можна лише за допомогою підходу, ґрунтованого на теорії культурної спадщини. Недостатньо лиш інвентаризувати артефакти. Потрібно їх інтерпретувати й зняти з них табу: це допоможе сформулювати висновки й дійти цілісної позиції стосовно культурної спадщини Третього райху в Польщі.

Отже, чи можна сформулювати такі дослідницькі постулати вже зараз? У яких напрямках нині проводять дослідження в найбільших містах Польщі? І з якою метою? Ми насамперед вбачаємо потребу в діалозі, співпраці й географічній систематизації досліджень. З огляду на те, наскільки широке розмаїття функцій і архітектурних жанрів охоплюють наші наукові інтереси, виникає логічне питання: якою мірою та в яких областях потрібно захищати суперечливу спадщину Третього райху?

ARCHITECTURE OF THE THIRD REICH IN POLAND: A CONTESTED HERITAGE?

The article analyses architectural heritage of the Third Reich in Poland as an example of dissonant heritage shaped by the traumatic experience of the twentieth century. It examines the evolution of approaches to cultural heritage—from the cult of monuments to the “duty of memory,” which underpins contemporary cultures of collective remembrance. Particular attention is given to the Polish context, where the Holocaust, shifting state borders, ethnic cleansing, and totalitarian ideologies have produced profound conflicts of memory and non-memory. Architectural heritage of the Third Reich in Poland is conceptualized as a “heritage of atrocity,” closely connected to Nazi policies of occupation, genocide, and urban restructuring. At the same time, the article emphasizes the necessity of scholarly analysis within art history and heritage studies, as some realized projects have become an integral part of the contemporary landscape. Eventually, it highlights the limitations of purely inventory-based approaches and argues for interpreting this heritage as a socially and politically sensitive phenomenon.

Keywords: dissonant heritage, architecture of the Third Reich, culture of memory, memory politics, Poland.